

УДК 37(092)Номис: 821.161.2

Зінаїда ШУМЕЙКО

Zinaida SHUMEIKO

ОСНОВНІ ВІХИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАТВІЯ НОМИСА

MAIN MILESTONES OF MATVIY NOMYS' PEDAGOGICAL ACTIVITY

Автор статті досліджує педагогічні погляди і професійну діяльність Матвія Номиса (1823–1901) – українського фольклориста-пареміографа, етнографа, педагога, письменника, громадського діяча, краєзнавця, мовознавця. На основі аналізу архівних документів, наукових матеріалів, праць самого педагога З. Шумейко характеризує період його навчання в Київському університеті як час професійного самовизначення, досліджує навчальну й наукову активність персоналії в цей період, сферу його наукових інтересів, спілкування з педагогічними й громадськими діячами того часу, їхні впливи на формування світогляду персоналії.

З. Шумейко висвітлює початковий етап професійної діяльності Матвія Номиса на посаді вчителя словесності (риторики, піітики, історії літератури і слов'янської (церковнослов'янської) мови) в Ніжинській і Немирівській гімназіях, а також досліджує роботу Матвія Номиса на посаді першого директора Лубенської гімназії Полтавської губернії з 1872 по 1877 рік. Автор статті акцентує на діяльності директора зі створення матеріальної бази навчального закладу, забезпечення педагогічним персоналом, формування матеріально-технічної бази, розв'язання різних повсякденних проблем, фінансової допомоги учням, які її потребували. Вона доводить високу

ефективність роботи Матвія Номиса на цій посаді відгуками повітових діячів – сучасників директора.

Особливу увагу вона звертає на працю Матвія Номиса «Заметки к юбилейной по случаю двадцатипятилетия Лубенской гимназии записке», яка є відповіддю на звинувачення опонентів щодо ліберальності директора, наслідком якої стала низька успішність учнів. «Заметка» водночас є документом, у якому сформульована педагогічна концепція Матвія Номиса, зокрема думки щодо організації навчально-виховного процесу, обов'язків учителів і учнів, форм, методів і прийомів навчання і виховання. З. Шумейко доходить висновку, що Матвій Номис є одним із теоретиків і практиків українського шкільництва другої половини XIX століття.

Ключові слова: гімназія, педагогічна діяльність, директор, учитель, учень, педагогічні погляди.

The author of the article explores the pedagogical activity of Matviy Nomys (1823–1901) – a Ukrainian folklorist-paremiographer, ethnographer, teacher, writer, public figure, local historian, and linguist. Based on the analysis of archival documents, scientific materials, works of the teacher Z. Shumeiko characterizes the period of his studies at the University of Kiev as a time of professional self-determination, explores the educational and scientific activity of the person in this period, his research interests, communication with pedagogical and public figures of that time, their influences on the formation of the worldview of the person.

Z. Shumeiko covers the initial stage of Matviy Nomys' professional activity as a teacher of literature (rhetoric, poetry, history of literature and Slavic (Church Slavonic) language) in Nizhyn and Nemyriv gymnasiums, and also researches the work of Matviy Nomys as the first director of Lubny gymnasium in Poltava province from 1872 to 1877. The author of the article focuses on the activities of the director to create the material base of the educational institution, providing teaching staff, forming the material and technical base, solving various everyday problems, financial assistance to students who needed it. She proves the high efficiency of Matviy Nomys' work in this position by the feedback of county figures – contemporaries of the director.

She pays special attention to the work of Matviy Nomys «Notes to the anniversary on the occasion of the twenty-fifth anniversary of the Lubny Gymnasium note», which is a response to the accusations of opponents of the liberality of the director, which resulted in low student performance. The «Notes» is also a document that formulates the pedagogical concept of Matviy Nomys, including views on the organization of the educational process, the responsibilities of teachers and students, forms, methods and techniques of teaching and education. Z. Shumeiko concludes that Matviy Nomys is one of the theorists and practitioners of Ukrainian schooling in the second half of the 19th century.

Key words: gymnasium, pedagogical activity, director, teacher, student, pedagogical views.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Реформування сучасної системи освіти в Україні відбувається переважно на основі вивчення й врахування європейських та американських здобутків, проте, на нашу думку, у цьому процесі варто передусім брати до уваги власне український досвід формування й трансформації освітньої мережі, а також педагогічні ідеї й концепції науковців-теоретиків і фахівців-практиків попередніх століть. Саме таке переосмислення історико-педагогічного досвіду української національної школи забезпечить ефективне культурне та

духовне відродження українського народу й підняття рівня освіти до світових стандартів. Отже, на сьогодні особливого значення набуває вивчення історії української освіти й педагогіки, аналіз та узагальнення педагогічного досвіду, творчої спадщини діячів, які сприяли національно-культурному становленню українського суспільства. У цьому контексті варто звернути увагу на педагогічну діяльність Матвія Номиса (1823–1901), українського фольклориста-пареміографа, етнографа, педагога, письменника, громадського діяча, краєзнавця, мовознавця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукових праць дало підстави для висновку, що в центрі уваги дослідників переважно перебувала етнографічна й літературна спадщина Матвія Номиса, який є упорядником збірки паремійного матеріалу «Українські прислів'я, приказки і таке інше», автором низки етнографічних та автобіографічних творів. Зокрема до цих аспектів зверталися

н

а

у

к

о

в

ц

і

й

г

р

о

а

М

а

М

М

М

р

М

к

о

)

)

У II пол. XX ст. окремі аспекти діяльності Матвія Номиса аналізували П. Одарченко, М. Пазяк, Б. Струмінський, Ю. Шевельов. Деякі аспекти педагогічної діяльності

призначений учителем парафіяльного училища у с. Пржевальське Ковельського повіту Волинської губернії (у цей час за ним був встановлений секретний нагляд) (Об исключении из университета). Прибувши на місце, він з'ясував, що учнів в училищі немає, тому він звернувся з проханням до попечителя Київського навчального округу О.С. Тряскіна дозволити повернутися в університет (Об исключении из университета). Отримавши із канцелярії директора училищ Волинської губернії повідомлення, що Матвій Номис поводить себе добре, попечитель Київського навчального округу Д. Г. Бібіков 3 липня 1848 року підписав дозвіл на закінчення курсу наук в університеті (Об исключении из университета). 17 липня 1848 року Матвій Номис знову став студентом.

Університет він закінчив з ученим ступенем кандидата. Це був нижчий вчений ступінь, встановлений 1804 року і скасований університетським статутом 1884 року; він присвоювався найкращим студентам, які закінчили курс наук і підготували письмову роботу на обрану ними тему.

Матвій Номис був казеннокоштным студентом: з одного боку, йому надавалося утримання, яке рятувало «молодь від витрачання сил і часу на заробітки на шкоду науковим заняттям», а з іншого, накладало обов'язок пропрацювати шість років за направленням. Він був зобов'язаний стати вчителем одного з середніх навчальних закладів Київського навчального округу. Матвій Номис почав свою педагогічну діяльність у Ніжинській гімназії, куди його було призначено 20 жовтня 1848 року на посаду старшого вчителя російської словесності.

Як зазначає Г. Самойленко, на той час у Ніжинській гімназії панувала доволі демократична атмосфера. Найбільшою популярністю серед молоді користувалися викладачі М. Тулов, М. Бунге, А. Лініченко (курси російської словесності, історії зарубіжної літератури, російської мови), Є. Белобров (займався дослідженням українського фольклору, розглядав його як свідоме вираження народного духу, народного характеру), І. Лашнюков. Зокрема М. Тулов працював в ліцеї з 1840 по 1853 рік і викладав теорію поезії та історію російської словесності (Самойленко, 1995).

Працював Матвій Номис у цьому навчальному закладі упродовж 1848-

1852 років, викладав у вищих чотирьох класах риторику, пітику, історію літератури і слов'янську (церковнослов'янську) мову (на той час ці всі дисципліни складали курс словесності). Безпосереднім його наставником був М. Тулов, за програмами якого й викладав Матвій Номис. Особливий вплив на нього мав М. Бунге, довкола якого сформувався гурток прогресивно налаштованої молоді, яка орієнтувалась на здобутки Заходу і негативно ставилась до кріпацтва; вони збирались разом, обговорювали літературу, сприяли поширенню передових ідей серед студентів.

Документи засвідчують, що у цей час Матвій Номис прагнув зробити спробу перевестись на роботу до Київської Другої гімназії. Причину цих дій Алла Лимар пояснює тим, що в Києві в цей час мешкала майбутня дружина письменника Надія Білозерська (Лимар, 2006). Але Номису було відмовлено, бо це б «мало принесло б користі гімназії (Київській Другій – З. Ш.), але зашкодило б Ніжинській гімназії» (О перемещении старших учителей).

Узимку 1851-1852 років Матвій Номис захворів і лікарі рекомендували йому тепліший клімат, тому він звертається з проханням до керівництва про переведення його до Кам'янець-Подільської гімназії, де звільнялося місце вчителя словесності (Дело об увольнении директора). Проте з невідомих причин він натомість отримав таку ж посаду в Немирівській гімназії (Дело об увольнении директора), де й працював з 1852 року по 1855 рік і викладав ті ж предмети, що й у Ніжині. Окрім того, у Немирівській гімназії, як і в інших навчальних закладах Південно-Західного краю для кращого засвоєння поляками російської мови, викладач словесності мав у випускному сьомому класі прочитати повторний курс російської граматики (Дело об увольнении директора). З 16 грудня 1852 по 20 червня 1855 року Матвій Номис ще й виконував обов'язки бібліотекаря.

Про немирівський період життя Матвія Номиса відомо мало. У 1853-1857 роках директором гімназії працював М. Тулов. Товаришем Номиса був учитель математики І. Дорошенко, який студіював праці О. Герцена, «Суть християнства» Л. Фейербаха та інші твори прогресивних авторів. З кінця 40-х років XIX століття в Немирові діяв гурток учителів-українців, активним членом якого з 1855 року був О. Маркович. Уже в цей час Матвій Номис

виявив інтерес до народних звичаїв і обрядів. У 1854 році закінчився шести-річний термін, який він повинен був відпрацювати викладачем у Київському навчальному окрузі. Педагогічна діяльність, хоча й подобалась Матвію Номису, та не могла дати достатнього фінансового забезпечення, тому він і намагався перевестись на службу до державної установи, де заробітна плата була вищою.

З 27 липня 1855 року Матвій Номис перебуває на різних канцелярських посадах, а з березня 1857 року починається петербурзький період в житті письменника. 10 листопада 1869 року Матвій Номис за сімейними обставинами залишив державну службу у комітеті Державного контролю в Петербурзі і переїхав на постійне проживання в Лубенський повіт Полтавської губернії, у сімейний маєток у селі Заріг.

З 1872 по 1877 рік Матвій Номис (Симонов) займав посаду директора Лубенської гімназії Полтавської губернії. Перший директор узяв на себе всі клопоти з організації діяльності новоствореного навчального закладу: створення матеріальної бази, забезпечення педагогічним персоналом, формування матеріально-технічної бази, розв'язання різних повсякденних проблем, допомога учням.

Завдяки організаторській роботі, яку проводив Матвій Номис на посаді директора в перші роки її існування, популярність Лубенської гімназії з кожним роком зростала. «У перші роки існування гімназії кількість учнів дуже швидко зростала і на початок 1877/78 навчального року досягла 461» (Двадцатипятилетие Лубенской гимназии, 1989: 56).

Діяльність першого директора гімназії знаходилася під контролем місцевого дворянства, земства і губернських органів місцевого самоврядування. Усі перевірки засвідчили гарний стан справ у цьому навчальному закладі. 3 жовтня 1873 року на засіданні Полтавського губернського земського зібрання виступив полтавський губернатор М. Мартинов із промовою, в якій вказав на «позитивне враження, отримане ним під час відвідання земської гімназії в Лубнах» (Систематический свод постановлений, 1886: 3).

1877 року Матвій Номис залишив посаду директора, оскільки був обраний головою лубенської земської управи. Спочатку він планував поєднувати ці дві посади, проте попечитель округу не дав

такого дозволу, «4 вересня залишив керівництво гімназією і в той же час зайнявся управою» (Симонов, 1898: 7). До травня 1878 року він виконував обов'язки голови Лубенської земської управи. Згодом, оцінюючи ситуацію в навчальному закладі, на той час, коли він пішов з посади, Матвій Номис писав: «навчальний і виховний аспекти в Лубенській гімназії були перед тим, як я залишив навчальний заклад навряд чи гіршими, ніж в інших гімназіях округу, а в деяких аспектах і кращими» (Симонов, 1898: 11).

Через півроку після виходу Матвія Номиса у відставку, восени 1877 року, у гімназії було проведено екзамен (навесні 1878 року), які продемонстрували низький рівень знань деяких учнів. Це стало поштовхом до появи цілої низки критичних праць. Автори деяких із них критикували форми й методи діяльності першого директора, хоча водночас робили спроби з'ясувати причини проблем, що мали місце в навчальному процесі. Серед таких робіт – праця М. Сеферовського і рецензія на неї.

Це, у свою чергу, викликало появу праці Матвія Номиса, в якій він детально проаналізував ситуацію, що склалася в гімназії за часів його директорства. Наголошуючи на відповідальності вчителів, бо «власне у справі навчання вони є головним фактором, а не директор» (Симонов, 1898: 25), він відкидав звинувачення на свою адресу в поблажливості під час оцінювання учнів та у процесі їх переведення в наступний клас.

Н. Сеферовський вважав, що «результатом такої поблажливості щорічно була значна кількість запущених учнів у середніх і вищих класах, які гальмували успішність школи, їхнє навчання було тягарем, як для школи, так і для них самих» (Двадцятилітє Лубенської гімназії, 1898 : 56). Але Матвій Номис назвав мотиви, які спонукали до завищення оцінок деяким учням: «повна його (учня – З.Ш.) бідність, сімейний його стан, становище, вік і т.п.» і «сподівання на успішність в наступному класі» (Симонов, 1898 : 14).

Ці положення директор вважав доцільними, оскільки, на його думку, «навчальний заклад ... виконує свої завдання тим краще, чим довше затримує у своїх стінах слабких силами і навіть лінивих вихованців, у сподіванні, що в них прокинеться любов до праці і природні здібності, а головне, заради кращої

підготовки до життя в ролі аптекарського учня, сільського вчителя, чиновника...» (Симонов, 1898: 14). На нашу думку, ці факти свідчать про те, що Матвій Номис був високогуманним педагогом, для якого на першому місці стояли інтереси учня, а також підготовка висококваліфікованих робітників.

Н. Сеферовський намагався виявити й об'єктивні причини, що призводили до погіршення рівня знань учнів. На його думку, правильний хід навчання гальмувався такими факторами: нелегкою справою організації нового навчального закладу, пізнім прибуттям до місця призначення в 1872 році вчителів, неповним комплектом викладачів упродовж перших двох років, а також, відсутністю необхідного нагляду за учнями з боку господарів квартир, недостатньою кількістю гарних репетиторів і епідемічними хворобами (Двадцятилітє Лубенської гімназії, 1898: 57).

У третьому розділі своєї праці Матвій Номис виклав свої погляди на організацію навчально-виховного процесу в гімназії. У цьому розділі є інформація про форми й методи педагогічної діяльності директора, обов'язки учителів.

Висновки. Отже, період навчання в Київському університеті був часом формування педагогічних поглядів Матвія Номиса. Цей етап позначений знайомством із видатними педагогами того часу, під впливом яких відбувається активізація навчальної і наукової діяльності персоналії. Початок власне педагогічної діяльності пов'язаний із роботою в Ніжинській і Немирівській гімназіях на посаді вчителя словесності. Це період формування власного педагогічного стилю, основних поглядів на навчально-виховний процес.

Аналіз діяльності Матвія Номиса на посаді першого директора Лубенської гімназії Полтавської губернії з 1872 по 1877 рік дає змогу зробити висновки про те, що він був одним із організаторів шкільництва на Полтавщині, теоретиком і практиком української педагогіки.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в зіставленні педагогічних поглядів Матвія Номиса з концепціями інших діячів II половини XIX століття.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Двадцятипятiletie Лубенской гимназии. (1872–1897). Краткая историческая записка, составленная секретарём Пед. Совета Ник. Лук. Сеферовским. Лубны, 1898. 175 с.
2. Двадцятипятiletie Лубенской гимназии. Краткая историческая записка, составленная секретарём Педагогич. Совета Ник. Лук. Сеферовским. Лубны. [Рецензія]. *Киевская старина*. 1898. Липень–серпень. С. 54–58.
3. Дело Канцелярии г. попечителя Киевского учебного округа «Об учениках, окончивших курс наук в гимназиях в 1843–44 гг.». ЦДІАК. Ф. 707, оп. 261 (Секретные материалы, 1841–1882) (1844 р.), спр. 7, арк. 14–15.
4. Дело об увольнении директора Лубенской гимназии Симонова от службы и о назначении ему пенсии. ЦДІАК. Ф. 707, оп. 43, спр. 108, 28 арк.
5. Лимар А. О. Матвій Терентійович Симонов (Номис): життя, культурно-наукова, громадська та педагогічна діяльність: дис. канд. істор. наук. Дніпропетровськ, 2006.
6. М.С. Из детских и отроческих воспоминаний автора. Рассказы М.Т. Симонова (Номиса). Киев, 1900. С. III–XV.
7. О перемещении старших учителей: Нежинской гимназии Симонова в Немировскую гимназию и Новгород-Северской гимназии Петропавловского – в Нежинскую гимназию. ЦДІАК. Ф. 707, оп. 18 (1852 р.), спр. 323, 13 арк.
8. Об исключении из университета казённокоштных студентов Симонова и Евтушевского и об определении их учителями приходских училищ. ЦДІАК. Ф. 707 (Київський навчальний округ), оп. 14 (1848 р.), спр. 80, 40 арк.
9. Самойленко Г. В. Ніжинська вища школа (1820–1995). Ніжин, 1995. 114 с.
10. Симонов М. Заметки к юбилейной по случаю двадцятипятiletия Лубенской гимназии записке. Киев, 1898. 39 с.
11. Систематический свод постановлений и распоряжений Полтавского губернского земства за первые шесть трёхлетий (с 1865 по 1882 г. включительно). Вып. II. Народное здравие и общественное призрение. Народное образование. Народное продовольствие. Меры содействия экономическому развитию губернии. Взаимное земское от огня страхование. Предметы, не вошедшие в предыдущие отделы. Полтава, 1886. 1698 с.

REFERENCES

1. Dvadcatipjatiletie Lubenskoj gimnazii. (1872–1897). Kratkaja istoricheskaja zapiska, sostavlennaja sekretarjom Ped. Soveta Nik. Luk. Seferovskim [The twenty-fifth anniversary of the Lubenskaya gymnasium. (1872–1897). A brief historical note by Secretary Ped. Council Nick. Lukich. Seferovsky]. (1898). Lubny [in Russian].
2. Dvadcatipjatiletie Lubenskoj gimnazii. Kratkaja istoricheskaja zapiska, sostavlennaja sekretarjom Pedagogich. Soveta Nik. Luk. Seferovskim. Lubny. [Recenzija] [The twenty-fifth anniversary of the Lubenskaya gymnasium. (1872–1897). A brief historical note by Secretary Ped. Council Nick. Lukich. Seferovsky. [Review]]. *Kievskaja starina*, 1898, lipen'–serpen', 54–58 [in Russian].
3. Delo Kanceljarii g. popечitelja Kievskogo uchebnogo okruga «Ob uchenikah, okonchivshih kurs nauk v gimnazijah v 1843–44 gg.» [The case of the Office of the trustee of the Kiev educational district «On students who graduated from the course of science in gymnasiums in 1843–44»]. (1844). CDIAK, F. 707, op. 261 (Sekretnye materialy, 1841–1882), spr. 7, ark. 14–15 [in Russian].
4. Delo ob uvol'nenii direktora Lubenskoj gimnazii Simonova ot sluzhby i o naznachenii emu pensii [The case of the dismissal of the director of the Lubensky gymnasium Simonov from service and the appointment of a pension to him]. CDIAK, F. 707, op. 43, spr. 108, 28 ark. [in Russian].
5. Limar, A. O. (2006). Matvii Terentiiovich Simonov (Nomis): zhyttia, kulturno-naukova, hromadska ta pedahohichna diialnist: dis. kand. istor. nauk [Matviy Terentiyovych Simonov (Nomis): life, cultural-scientific, public and pedagogical activity: the dissertation of the candidate of historical sciences]. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].
6. M.S., (1900). Iz detskih i otrocheskih vospominanij avtora [From childhood and adolescent memories of the author]. Razskazy M.T. Simonova (Nomisa) [The stories of M.T. Simonova (Nomys)]. Kiev, III–IV [in Russian].

7. O peremeshhenii starshih uchitelej: Nezhinskoj gimnazii Simonova v Nemirovskuju gimnaziju i Novgorod-Severskoj gimnazii Petropavlovskogo – v Nezhinskiju gimnaziju [On the relocation of senior teachers: Simonov’s Nizhyn gymnasium to the Nemirovskaya gymnasium and the Novgorod-Seversk gymnasium of Petropavlovsky to the Nizhinskaya gymnasium]. (1858). CDIAK, F. 707, op. 18, spr. 323, 13 ark. [in Russian].
8. Ob iskljuchenii iz universiteta kazjonnokoshtnyh studentov Simonova i Evtushevskogo i ob opredelenii ih uchiteljami prihodskih uchilishh [On the expulsion from the university of state-owned students Simonov and Yevtushevsky and on the appointment of their teachers to parish schools]. (1848). CDIAK, F. 707 (Küiv’s’kij navchal’nij okrug), op. 14, spr. 80, 40 ark. [in Russian].
9. Samoilenko, G.V. (1995). Nizhynska vyshcha shkola (1820–1995) [Nizhyn Higher School (1820–1995)]. Nizhin. [in Ukrainian].
10. Simonov, M. (1898). Zametki k jubilejnoi po sluchaju dvadcatipjatiletija Lubenskoj gimnazii zapiske [Notes to the note on the 25th anniversary of the Lubenskaya gymnasium]. Kiev [in Ukrainian].
11. Sistematicheskij svod postanovlenij i rasporjazhenij Poltavskogo gubernskogo zemstva za pervye šest’ trjohletij (s 1865 po 1882 g. Vkljuchitel’no) [A systematic set of decisions and orders of the Poltava provincial zemstvo for the first six three years (from 1865 to 1882 inclusive)]. (1886). Vyp. II. Narodnoe zdравie i obshhestvennoe prizrenie. Narodnoe obrazovanie. Narodnoe prodovol’stvie. Mery sodejstvija jekonomicheskomu razvitiju gubernii. Vzaimnoe zemskoe ot ognja strahovanie. Predmety, ne voshedshie v predydushhie otdely [Public health and public charity. Public education. National food. Measures to promote the economic development of the province. Mutual zemstvo fire insurance. Items not included in the previous divisions]. Poltava. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 09.11.2021

Зінаїда ШУМЕЙКО

ORCID 0000-0003-2705-0924

*Кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки і
гуманітарних дисциплін,
Академія Державної пенітенціарної служби
(Чернігів, Україна)*

E-mail: zina1906@ukr.net

Zinaida SHUMEIKO

ORCID 0000-0003-2705-0924

*Candidate of Pedagogical Sciences (PhD),
Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Pedagogy and Humanities,
Academy of the State Penitentiary Service
(Chernihiv, Ukraine)*

E-mail: zina1906@ukr.net